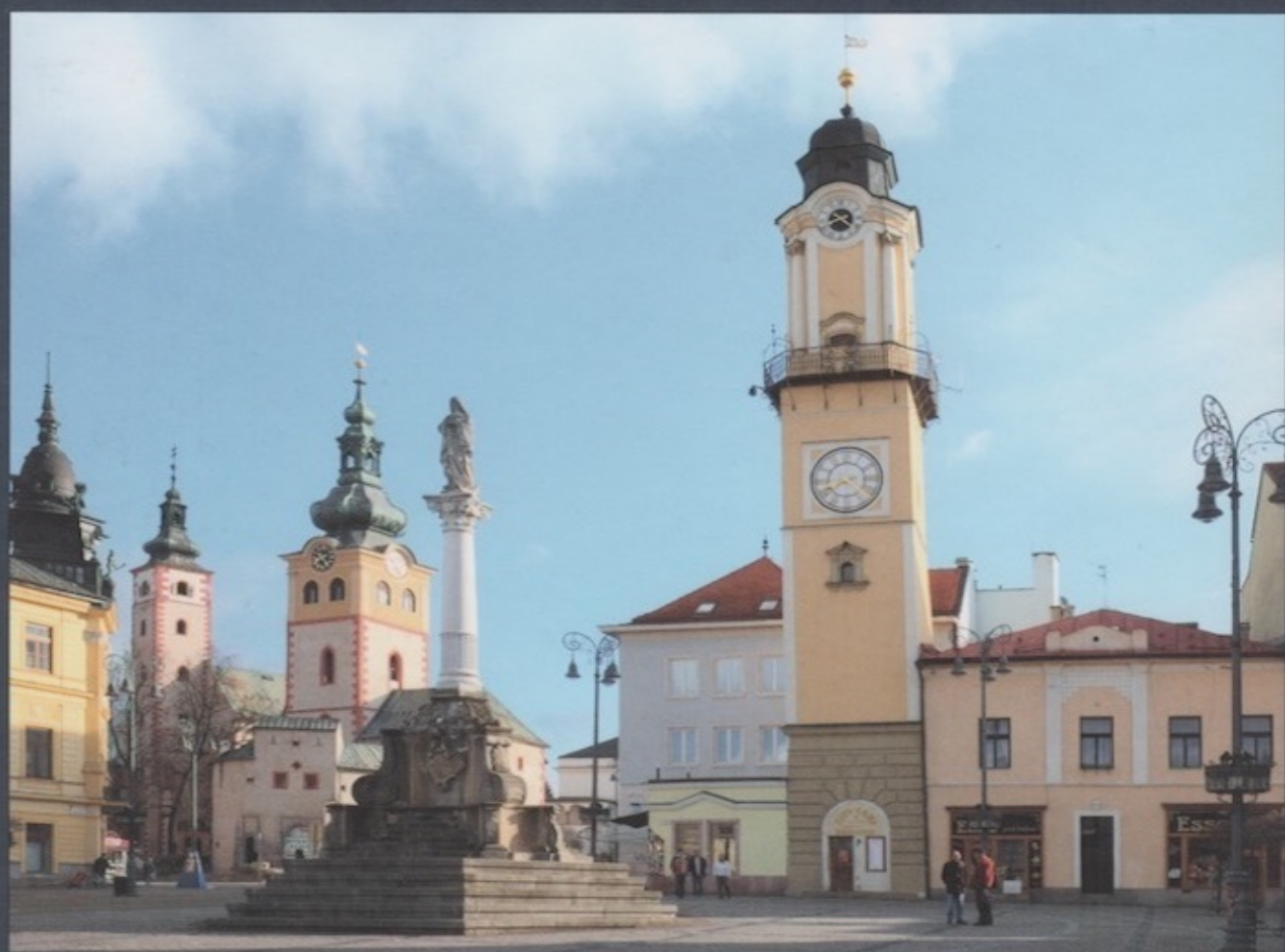

ILUSTROVANÁ ENCYKLOPÉDIA PAMIATOK
SLOVENSKO

HISTORICKÁ ARCHITEKTÚRA
PAMIATKY VÝTVARNÉHO UMENIA
PAMÄTIHODNOSTI

Je to už 350 rokov, keď sa mladý muž Daniel Georg Speer, pochádzajúci zo sliezkeho mesta Vratislav, rozhodol pre štúdium v kultúrnej i vzdelanostne povestnom spišskom Kežmarku. Cesta tam i pobyt v kraji pod „Snežnými horami“, teda Tatrami, boli plné neobvyklých zážitkov. Vystúpil na tatranský štít, navštívil Liptov. Skúsil aj lýceum v Levoči a napokon záujem o hudbu (neskôr bol skladateľom a patrí k pozoruhodným predstaviteľom barokovej hudby) ho priviedol do učenia k chýrnemu trubačovi do Sabinova. Bol v službách

Ungarischer
 Oder
 Dacianischer
SIMPLICISSIMUS,
 Welches
 Seines wunderlichen
Lebens Lauff /
 Und
 Sonderliche Begebenheiten
 gethaner Reisen.
 Nach
 Wahrhafter Beschreibung dess
 vormals im Exor gestandenen / und
 hiesig verurtheilten
Ungerlands :
 Dieser Ungarischen Nation ihrer Sitten /
 Gebrauch / Ehrenzeiten / und
 fuhrenden Krieg.
 Von
 Des Grafen Zeteln Herkommen / und
 bis auf jetzige Zeit verlossenen
 Lebens - Lauff
 Denselb. wahrbig und lustig zu lesen.
 Herausgegeben von
 Dacianischen Simplificissimo.
 Gedruckt im Jahr MDC LXXXIII.

šľachty, aj miest – Bardejov, Prešov, Košice. Ako vojenský trubač sa dokonca dostal do tureckého zajatia v Tokaji. Od roku 1680 žil v Nemecku, komponoval a angažoval sa aj v politike. O svojich dvadsaťročných zážitkoch v regiónoch severného a východného Slovenska napísal autobiografický cestopisný román, v ktorom pre nás uchoval nesmierne cenné i vtipné opisy prostredia a spoločnosti krajiny, v ktorej dnes žijeme. Vyšiel v roku 1683 a ako bolo vtedy zvykom, napísal ho pod pseudonymom „Simplicissimus“.

Prvé vydanie r. 2009, Simplicissimus vydavateľstvo, s.r.o.
Čelakovského 16, 811 03 Bratislava

Prvé vydanie e-knihy r. 2020, THEBENER spol. s r.o. a Augustín Mrázik

Aktualizovaná dotlač 2021

Aktualizovaná e-kniha 2021

Scenár a koncept publikácie, návrh, koncept a usmernenia trojrozmerných výkresov, réžia fotografických záberov v lokalitách, autor textov hesiel a komentárov k obrázkom: Peter Kresánek

Administratíva a logistika projektu: Stanislav Jakubek

Spolupráca na heslách vybraných pamiatok: Juraj Žáry

Autori hesiel a trojrozmerných výkresov vybraných hradov: Martin Bóna, Michal Šimkovic

Autor stránky o Slovenskej národnej galérii: Dušan Buran

Podklady k heslám historických miest: Daniela Ilieová, Jozef Lenhart

Grafická úprava: Rastislav Macho

Grafická úprava aktualizovanej dotlače: Juraj Hlavna, Zrno, Dolný Kubín
Úpravy a výtvarná finalizácia trojrozmerných výkresov pamiatok: Adrián Kuna, Michal Škrovina ml.

Fotografie: Peter Kresánek a Matej Longauer

Autori ďalších fotografií sú uvedení pod poskytnutými obrázkami

Výtvarná úprava fotografií: Matej Longauer

Úprava fotografií: Roman Jakubek

Umeleckohistorická úprava fotografií architektúry a výtvarných diel:
Peter Kresánek, Rastislav Macho, Juraj Hlavna

Mapy a mapové podklady Mapa Slovakia plus s.r.o.

Grafické ikonky do máp: Ľubomír Longauer

Erby miest: Ladislav Čisárik ml.

Jazyková úprava: Ladislav Pilz a Michal Liška

Obálka: Jaroslav Zacko, TRIAD Advertising

Realizácia projektu e-knihy: Augustín Mrázik

Copyright © 2009 - 2021 Simplicissimus vydavateľstvo, s.r.o.

Pri zostavení publikácie boli využité koncepčné a grafické skúsenosti vydavateľstva Dorling Kindersley – London, UK

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť tejto publikácie nesmie byť bez predchádzajúceho súhlasu vlastníka práv reprodukováná, ukladaná do obnoviteľných systémov alebo prenášaná v akejkoľvek forme či akýmkoľvek prostriedkom – elektronicky, mechanicky, fotokopírovaním, nahrávaním alebo inak.

E-kniha je chránená autorským a trestným zákonom a je určená len pre osobnú potrebu kupujúceho vrátane všetkých kópií a výtlačkov. Nesmie byť ako celok ani žiadna jej časť voľne šírená na Internete alebo akokoľvek inak sprístupnená tretím osobám.

Vytlačili Tlačiarne BB, spol. s r.o., Banská Bystrica

ISBN 978 – 80 – 969839 – 0 – 2

odporúčaná cena: 129 EUR
odporúčaná cena e-knihy: 39 EUR

OBSAH

SLOVENSKO,
KULTÚRNE DEDIČSTVO
A JEHO REGIÓNY

OBLASTI SLOVENSKA 6

**JUHOZÁPAD
SLOVENSKA**

ZOZNÁMENIE SA
S JUHOZÁPADOM
SLOVENSKA 10

BRATISLAVA 12

Kamenná gotická socha
sv. Heleny na fasáde bývalého
špitálskeho kostola v Trnave.

ZÁHORIE 64

SLOVENSKÉ
PODUNAJSKO 100

PODMALOKARPATSKÁ
OBLASŤ A TRNAVA 146

DOLNÉ POVAŽIE,
PIEŠŤANY 190

Kresba vzácne zachovaného renesančného kaštieľa v Divínke.

SEVEROZÁPAD SLOVENSKA

ZOZNÁMENIE SA
SO SEVEROZÁPADOM
SLOVENSKA 220

KRAJ POD JAVORINOU 222

Ikonický pohľad na povestný goticko renesančný hrad Beckov.

TRENČIANSKE POVAŽIE
A POBEBRAVIE 234

BYSTRICKÉ POVAŽIE
A ŽILINSKÁ KOTLINA 266

JAVORNÍCKE POVAŽIE
A KYSUCE 294

KOLÍSKA KRAJINY

ZOZNÁMENIE SA
S KOLÍSKOU KRAJINY 312

DOLNÝ TEKOV 314

NITRA A PONTRIE 336

**JUH STREDNÉHO
SLOVENSKA**

ZOZNÁMENIE SA
S JUHOM STREDNÉHO
SLOVENSKA 372

Vstup do známeho krasového kaňonu
Prosieckej doliny v Liptove.

HONT 374

NOVOHRAD 396

Jedinečné gotické nástenné maľby s časťou Ladislavskej legendy vo Veľkej Lomnici.

GEMER A MALOHONT 416

STRED SLOVENSKA

ZOZNÁMENIE SA
SO STREDOM
SLOVENSKA 484

KRAJ BANSKÝCH MIEST 486

KRAJ POD POĽANOU, ZVO-
LEN A HOREHRONIE 554

SEVER SLOVENSKA

ZOZNÁMENIE SA
SO SEVEROM
SLOVENSKA 592

TURIEC 594

ORAVA 618

LIPTOV 646

**KRAJ NA VÝCHOD
OD TATIER**

ZOZNÁMENIE SA S KRAJOM
NA VÝCHOD OD TATIER 698

HORNÝ SPIŠ
A ZAMAGURIE 700

STREDNÝ
A DOLNÝ SPIŠ 762

VÝCHOD SLOVENSKA

ZOZNÁMENIE SA
S VÝCHODOM
SLOVENSKA 832

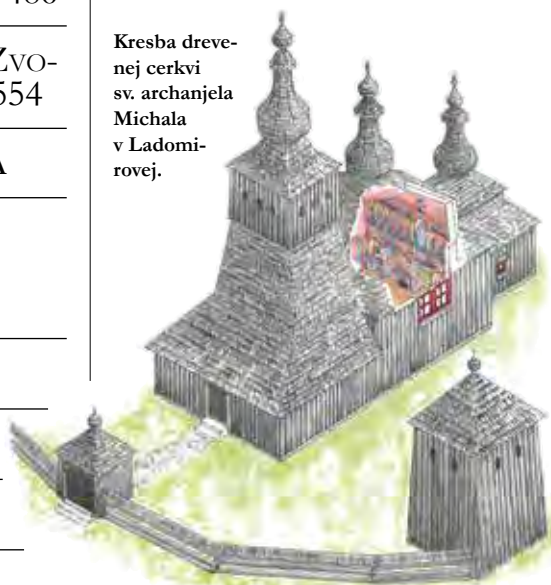
TURŇA, ABOV, KOŠICE 834

ŠARIŠ 872

ZEMPLÍN 942

TOKAJ
A MEDZIBODROŽIE 970

Kresba dreve-
nej cirkvi
sv. archanjela
Michala
v Ladomi-
rovej.

Ilustrovaná encyklopédia pamiatok

Časť gotickej nástennej maľby vo svätyni kostola v Ochotinej. Medzi postavami Pilátovej stráže je zbrojnoš so štítom, na ktorom je znak Dračieho rádu. Zrejme mal zobrazit' významného šľachtica, donátora tejto výmaľby.

Ambíciou ilustrovanej encyklopédie, ktorú ste práve otvorili, je predstaviť kultivovanému čitateľovi čo najširší fond pamiatok architektúry a výtvarného umenia na Slovensku. Nie je to publikácia odborná, umeleckohistorická, v zmysle opísania a zoradenia rôznych, často protichodných názorov odborníkov, akých sa v takýchto publikáciách nazhromaždilo v ostatných desaťročiach veľké množstvo. Na rozdiel od vedeckých prác sa tu s nimi nestretáme. Naopak, predstavujú sa tu obrazy, maľby, sochy, oltáre, kostoly, hrady, kaštiele, historické jadrá miest a len svojimi rodnými listami, vlastnosťami, podobnosťami, vypovedajú sami o sebe. Zámerom autorov tejto encyklopédie je, aby sa čitateľ prostredníctvom ilustrácií a obrázkov – pravdaže najlepšie by to bolo priamo na mieste – pozornejšie díval, dával si ich do súvislostí, vedel si odpovedať „čo je prečo tak“.

K tomu mu publikácia chce podať čo najviac základných informácií – o tom, kde tú krásu nájde, kedy a kto ju dal vyhotoviť, kto ju vytvoril, kde možno vidieť podobnú, aká to bola doba a prostredie v ktorom vznikla.

Pravdaže mnohé z pamiatok nemajú svojho menovitého staviteľa, maliara, sochára, či iného remeselníka. Väčšinu storočí to bol človek – tvorca s pokorou, nepociťoval potrebu sebaprezentácie. Tvoril podľa vzorov, prostriedkami ktoré mu nedovoľovali realizovať bezbrehé nápady. Vývoj posúvali dopredu tí najlepší, ktorí z používaného materiálu a bez prekročenia istých zásad slohu a zrozumiteľnosti diela v spoločnosti, dokázali vytvoriť niečo nadpriemerné. Treba vedieť, že s výnimkou posledných dvoch storočí, dôvodom spokojnosti všetkých zúčastnených bola aj čo najväčšia podobnosť dielam, ktoré boli všeobecne považované za krásne. Pozoruhodné na tých dávnych dobách je, že vzormi boli výtvary, ktoré nenadbiehalí zlému vkusu. Aj to je príčinou dnešnej fascinácie „starým umením“. V publikácii napokon spoznáte aj toho (zatiaľ) neznámeho tvorca. I keď nie menovite, „aspoň“ cez jeho dielo. Nájdete tiež toho, kto si stavbu, dielo dal vyhotoviť a samozrejme predstavu o období v ktorej vzniklo.

Súčasný tvorca – umelec obvykle zaujme odmietavý postoj k otázke, čo znamená jeho dielo. Stavby, sochy i obrazy minulých storočí obsahujú významy, ktorým vtedajšie spoločstvo rozumelo. A často sú veľmi komplikované. Je v nich obrovské bohatstvo príbehov, osudov, symbolík Starého i Nového zákona, rôznych legiend, dobových odrazov vedy i literatúry. Niektoré majú korene ešte v kultúrach predkresťanských. Dokonca možno z nich vyčítať aj osudy ľudí, objednávateľov i vnímateľov týchto diel. Dobové spoločstvo si omnoho hlbšie vysvetľovalo aj tvary architektúry, významy jej detailov. V tejto publikácii sa pokúšame poukázať aspoň na zlomok z nich.

Baroková freska na klenbe piaristického kostola v Prievidzi zobrazuje poctu Baránkovi so siedmimi pečat'ami a mnohými ďalšími významami.

Gotický pilier podpory klenby v lodi kostola v Poprade. Súčasníci ho chápali aj ako „Strom života“ a jeho súčasťou bola preto aj krsiteľnica.

Slovensko, jeho regióny a kultúrne dedičstvo

My domáci, občas hodnotíme a porovnávame úroveň kultúrneho dedičstva na Slovensku s inými krajinami. Hovorí sa, že najobjektívnejším odzrkadlením krajiny, v ktorej človek žije, sú pohľady návštevníkov z cudziny. O umeleckých pamiatkach Slovenska sme sa nedozvedeli nič zaznávajúce. Ani od tých, čo pochádzajú z Ille de France, Toskánska, či Viedne, teda tých častí Európy, kde sa rodilo a tvorilo novátorské umenie gotiky, renesancie, či baroka. Slovensko je pre nich fascinujúca časť Európy, kde umelecké dedičstvo má dramaticky rozdielne prejavy, často už vo vzdialenosti pár kilometrov medzi dvoma obcami či mestami, dokonca medzi jednotlivými stavbami a ich výtvarným vybavením. Často preto, lebo v jednej bolo objednávateľom spoločenstvo evanjelické, v susednej rímskokatolícke. Inde zemepán s istým vzdelaním, remeselnícke alebo cirkevné bratstvo, kláštorná komunita, biskup, dokonca kráľovský dvor. Mesto s mešťanmi, ktorí mali korene v nemeckom Švábsku, alebo rakúskom Podunajsku. Ale už za kopcom dedina s valašským, či rusínskym obyvateľstvom, ktorého vyjadrovanie viery v Boha sa uskutočňovalo v chráme, ktorý si dokázali postaviť sami vo formách a s výtvarným vybavením východokarpatskej byzantskej kultúrnej tradície. V tejto krajine bol pre každého nablízku niekto iný, čo ľudia dávnejších storočí vnímali s obohacujúcou samozrejmosťou. Bohatstvo umeleckých pamiatok Slovenska, jeho slohová pestrosť, vypovedá teda nielen o ekonomickej rozvinutosti, ale predovšetkým o spoločenskej rôznorodosti a pestrom kultúrnom živote krajiny. Umenie tu zohrávalo mimoriadne významnú úlohu.

Bizarná krajina Považia s Vršatskými bralami v pozadí románskeho kostolíka v Pominovciach.

Historická architektúra, výtvarné umenie a ich „obdobia“.

Ľnou skutočnosťou, ktorá sa vyjaví čitateľovi tejto publikácie, sú nápadné vyvrcholenia istého stavebného či výtvarného prejavu v príslušnom historickom a slohovom období. To čo prichádza „potom“ nie je prejavom úpadku, ale logický stav naplneného „programu“. Tak medzi rokmi 1030 – 1330 vyrastajú po celej krajine „rovnaké“ typy kostolíkov. Najprv na dvorcoch zemepánov, potom vo farských strediskách, spoločne pre viacero dedín, napokon v každom sídle. Potreby sa zväčša naplnili, tieto stavby sú dodnes dostatočne veľké. Podobné obdobie rozmachu zaznamenali aj veľkolepé nástenné maľby, ktoré boli ideálne na veľkých plochách stien stredovekých kostolov. Po roku 1530 však už množstvom príbehov a postáv nevyjadrovali sústredenie sa na christologický základ viery evanjelikov. Nástenné maľby, ako druh umenia, sa vrátili až po roku 1640 do masívnych stavieb barokových chrámov, pravdaže aj z dôvodov programu deklarovania nádhery a pompéznosti katolíckej cirkvi. Podobne obdobím vrcholu mestských chrámových stavieb bola na území Slovenska neskorá gotika, približne v rokoch 1380 – 1520. Svojimi rozmermi boli potom i dnes neprekonateľné. Konštrukcia ich architektúry, plná tvarov pilierov a prípor nesúcich skelet klenby i veľké okná medzi nimi, nevytvárali veľké plochy pre nástenné maľby, ale bolo to veľké obdobie s programom stavby jedinečných krídlových oltárov s vrcholnými rezbárskymi a maliarskymi dielami. Aj vlna objednávania veľkých reprezentačných oltárov sa potom vrátila až v období baroka (1640 – 1800). Rovnaké etapy zažíva aj architektúra hradov. Po vpáde Mongolov v roku 1241 sa horúčkovo stavajú typologicky podobné stredoveké hrady na strategicky dôležitých miestach a výraznejšie sa menia až po roku 1520, so zásadne iným ohrozením. Tak sa dajú sledovať aj obdobia „boomu“ stavieb domov v mestách približne v rokoch 1450 – 1550 a ich následné menšie slohové úpravy trvajúce donedávna, ako aj renesančných kaštieľov a potom barokových sídiel šľachty.

Čitateľom tejto encyklopédie želáme veľa ďalších objavov v študovaní pamiatkového dedičstva Slovenska.

Nález skice – sinopie – k výjavu Poklony troch kráľov na stene lode kostola v Sazdiciach, okolo 1370. Zdá sa, že tento výnimočne talentovaný maliar nepoužíval šablónu vzorníka.

ZNAČKY

- diaľnica
 cesta pre motorové vozidlá
 hlavná cesta

0 10 20 30 40 50 km

Kolíska krajiny

- Dolný Tekov
 Nitra a Ponitrie

Juh Stredného Slovenska

- Hont
 Novohrad
 Gemer a Malohont

Stred Slovenska

- Kraj banských miest
 Kraj pod Poľanou, Zvolen a Horehronie

Sever Slovenska

- Turiec
 Orava
 Liptov

Kraj na východ od Tatier

- Horný Spiš a Zamagurie
 Stredný a Dolný Spiš

Východ Slovenska

- Turňa, Abov a Košice
 Šariš
 Zemplín
 Tokaj a Medzibodrožie

JUHOZÁPAD SLOVENSKA

BRATISLAVA 12 – 63

ZÁHORIE 64 – 99

SLOVENSKÉ PODUNAJSKO 100 – 145

PODMALOKARPATSKÁ OBLASŤ

A TRNAVA 146 – 189

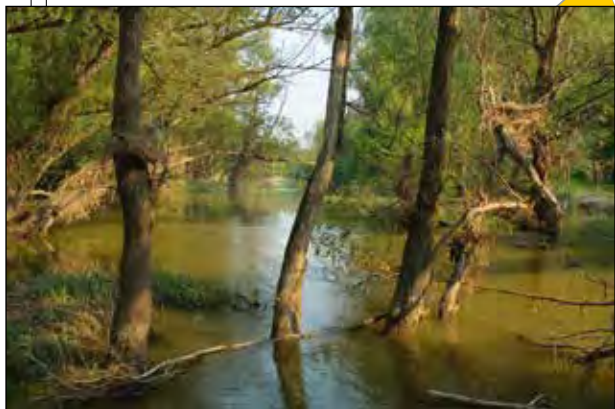
DOLNÉ POVAŽIE, PIEŠŤANY 190 – 217

Zoznámenie sa s juhozápadom Slovenska

V najjuhozápadnejšom bode Slovenska vstupuje európsky veľtok Dunaj do Karpatskej kotliny. Tu sa Malými Karpatmi začína veľký horský oblúk, ktorého hrebene a doliny predurčili mnohotvárnosť regiónov až po východné hranice Slovenska. Okrem malebných malokarpatských lesov a vinohradov vtisla juhozápadu Slovenska svoju tvár najmä voda a nížiny. Je to oblasť dolného toku piatich riek, ktoré tu vtekajú do Dunaja. Morava, Váh, Nitra, Hron a Ipel, spolu s ramenami Dunaja, vytvárajú tu ešte zvyšky sveta lužnej vegetácie a vodných plôch. Medzi významnými mestami oblasti vyniká Bratislava, ktorá v posledných ôsmich desaťročiach vyrástla z typického podunajského mesta na hlavné mesto Slovenska, v ktorom sa sústredila podstatná časť kultúrneho, spoločenského, vedeckého a ekonomického potenciálu štátu. Kultúra mesta a okolia nezaprie vplyvy z viedenského centra Podunajska. Zvláštnym starobylym mestom je Trnava, ktorá sa pred viac ako 450 rokmi stala katolíckym centrom Uhorska. Jej predchodcom i pokračovateľom bol Ostrihom na pravom brehu Dunaja, ktorý predznamenával cirkevné a kultúrne dianie, nielen na tomto území dnešného Slovenska. Teplá oblasť Podunajskej roviny a pahorkatiny sa rozkladá smerom na sever popri Váhu až po Beckovskú bránu do stredného Považia, zovretá pohoriami Malých Karpát a Inovca. V tomto priestore so stopami starobylého osídlenia nájdeme svetoznáme kúpeľné mesto Piešťany.

Malé Karpaty sú krajinou lesov a dlhých údolí. Údolie so starou diaľkovou cestou cez pohorie pod ruinami bradu Dobrá Voda.

Ramená Dunaja pri Bratislave a západnej časti Žitného ostrova boli svetom vody a lužných pralesov. Rameno pri Devíne.

Typickou historickou štruktúrou krajiny pod Malými Karpatmi sú svahy s vinohradmi a vinárskymi dedinami a mestčkami. **Mesto Svätý Jur.**

Vo veľkých priestoroch juhozápadu Slovenska bol dostatok hliny na výrobu keramiky a tehál. Po dobách prehistorických ju preslávili v 17. storočí habáni a donedávna hrnčiari i džbánkari v dedinách a mestčkách pozdĺž východného úpätia Malých Karpát. Európsku povest' mala v rokoch 1760 – 1800 manufaktúra na výrobu kameniny a porcelánu v Holíči. Hlina vo forme tehál a tvárnic bola hlavným materiálom na výstavbu románskej a gotickej architektúry kostolov v oblastiach pri Dunaji a v Trnave aj stredovekých domov a hradieb.

Typický džbán zo Stupavy v zbierke Múzea mesta Bratislavy.

Poslednú habánsku pec na vypalovanie keramiky možno vidieť v múzeu Ferdiša Kostku v Stupave.

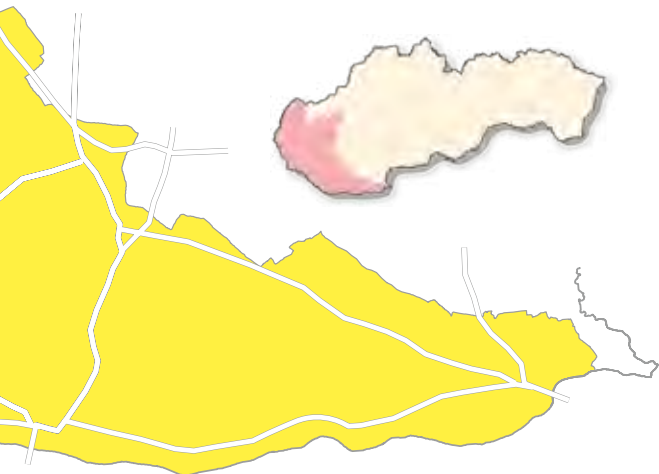

Gotická rebrová klenba v zadnom krídle radnice v Trnave.

Architektonické členenie stredovekého kostola v Čiernom Brode – Hegy.

Vo východnej časti Žitného ostrova a popri Dunaji, od ústia Vábu pri Komárne až po ústie Hrona oproti Ostrihomu, prevládala stepná krajina. Zvyšok možno vidieť v prírodnej rezervácii Čenkovská lesostep.

BRATISLAVA

V zachovaných písomných prameňoch sa meno mesta objavuje po prvýkrát v roku 907 – Brezalauspurg – a ten možno považovať za pôvod nemeckého názvu Pressburg, slovenského Prešporok, ktorý sa používal až do roku 1919. Iný názov, veľmi podobný dnešnému, je na reverze mince prvého uhorského kráľa Štefana, po roku 1000 – Breslava Civitas.

Každé obdobie dejín európskej civilizácie využilo strategicky unikátnu polohu brehu a vyvýšeniny pri rieke Dunaj, ktorá práve tu vstupuje do Karpatskej kotliny. Popri rieke viedli vždy diaľkové cesty a keďže sa tu dala aj prebrodiť, vznikla tu križovatka aj pre obchodné cesty, ktoré viedli z juhu a pokračovali po oboch stranách Malých Karpát na sever. V obdobiach, trvajúcich stáročia, sa tu vystriedali rôzne kultúry. Bolo tu keltské oppidum, ktoré rozlohou a počtom obyvateľov prevyšovalo počet obyvateľov stredovekého mesta a neskôr tu stáli aj stavby Rimanov. Nitrianski Slovania, neskôr patriaci do Veľkomoravskej ríše, mali pod svojim opevneným hradiskom objekty kontrolujúce cestu cez Dunaj a veľkú podhradskú osadu. Funkciu hradu, ako kráľovského sídla správy župy, prevzal po roku 1000 aj nový uhorský štát. Poloha mesta prítahovala aj záujem rakúskych i českých kniežat, čo mávalo nedobré následky. Upevnenie stredovekého Uhorského kráľovstva, príchod nemeckého obyvateľstva, privilégiá a bohatstvo mesta, začlenilo Bratislavu medzi rešpektované podunajské mestá. Kráľ a cisár Žigmund Luxemburský tu začal budovať svoju rezidenciu, Matej Korvín ho považoval za priestor svojej kultúrnej politiky.

Vzrastajúce turecké nebezpečenstvo, po prehratej bitke pri Moháči a obsadení Budína, neskôr i Ostrihomu, viedlo v roku 1536 Uhorský snem k rozhodnutiu, podľa ktorého sa Bratislava stala hlavným mestom krajiny a od roku 1563, aj korunovačným mestom kráľovstva. Funkcie hlavného mesta tu ostali aj po vytlačení Turkov z Uhorska. Jedinečnou dobou rozkvetu bolo obdobie vlády Márie Terézie. Až jej syn Jozef II. rozhodol o prenosení funkcií hlavného mesta do Budína. Koncom 19. st. sa začína rozvoj priemyslu. Veľký význam nadobúda Bratislava ako mesto na Dunaji, dôležitéj európskej vodnej ceste. Koniec prvej svetovej vojny a vznik ČSR znamená pre Bratislavu postavenie hlavného mesta Slovenska a aj oficiálne prijatie názvu Bratislava. V meste vzniká prvá slovenská univerzita a ďalšie kultúrne a vedecké inštitúcie. Zostáva však mestom tradičných podunajských národností a kultúr, Nemcov, Maďarov, Slovákov. Boje na konci II. svetovej vojny poškodili len malú časť pamiatok centra mesta. Po roku 1948, s nástupom komunistov k moci, nastáva na jednej strane ďalší rozvoj priemyslu, školstva, stavia sa množstvo bytov, nový most cez Dunaj, na strane druhej, miznú celé historické štvrte mesta. Súčasťou mesta sa stali okolité obce, v ktorých vyrástli obytné zóny. Od roku 1945 vzrástol počet obyvateľov na štvornásobok. K slovenskej národnosti sa hlási viac ako 90% obyvateľov. November 1989 znamenal aj pre Bratislavu nové príležitosti.

1. januára 1993, po rozdelení Československa a vzniku Slovenskej republiky, sa Bratislava stáva sídlom prezidenta, Národnej rady Slovenskej republiky a vlády.

Čestná stráž pred prezidentským (pôvodne Grassalkovichovým) palácom v uniformách inšpirovaných revolúciou 1848.

Bratislava a jej mestské časti.

Mesto sa skladá zo 17 mestských častí. Historickým centrom je mestská časť Staré Mesto, niekdajšie slobodné kráľovské mesto. Obce v okolí boli od začiatku prirodzenou súčasťou jeho fungovania. Mesto i mešťania tu mali aj svoje majetky a naopak obyvatelia obcí boli účastníkmi jeho hospodárskeho a spoločenského života. Pravdaže niektoré z nich – Devín, Rača, Rusovce – mali tiež svoje výsadné postavenie a charakter mestečiek.

Prvým novodobým pričlenením bolo pripojenie Karlovej Vsi k mestu v roku 1943. V roku 1946 bolo k mestu pripojených sedem okolitých obcí, čím stúpol počet obyvateľov a radikálne sa zväčšila aj rozloha mesta – Devín, Dúbravka, Lamač, Petržalka, Prievoz, Rača, Vajnory. V roku 1972 bolo k Bratislave pričlenených ďalších sedem obcí – Devínska Nová Ves a Záhorská Bystrica z regiónu Záhoria, Vrakuňa a Podunajské Biskupice na Žitnom ostrove, Rusovce, Jarovce a Čunovo na juh od toku Dunaja. Mesto dosiahlo tak dnešnú podobu.

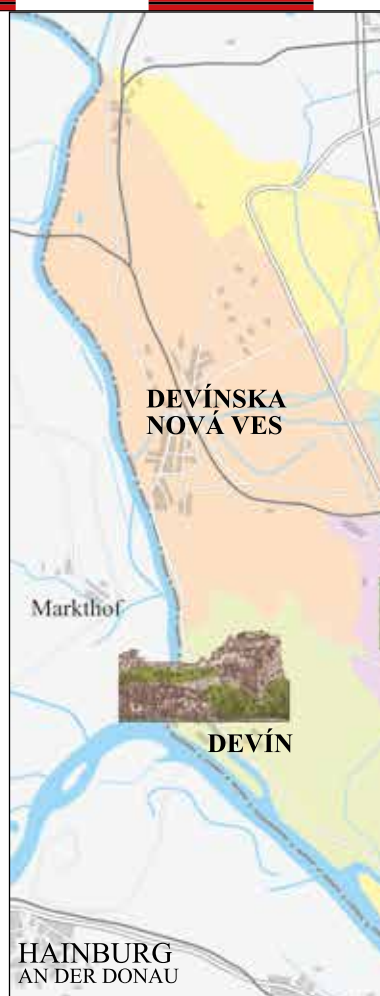

Park na ľavom brehu Dunaja, v mestskej časti Petržalka, je najstarším, verejnosti prístupným parkom v Európe. Zriadili ho v roku 1775 v časti pôvodného lužného lesa, preto dostal meno „Aupark“, dnes Sad Janka Kráľa, podľa významného básnika štúrovského obdobia. Hornú časť gotickej veže z Františkánskeho kostola sem preniesli po vybotovení kópie v roku 1899. Originálne, staticky narušené časti, tu zložili ako altánok.

Zrekonštruovaná budova stanice povestnej železnice z Bratislavy do Trnavy a Se-rede, na ktorej vozne ťáhali kon-ské záprahy. Vybudovali ju v roku 1840. Budova je symbolom mestskej časti Nové Mesto.

Na území Bratislavy sú rôzne typy krajiny. Poblád z areálu bradu Devín na časti obce – mestskej časti Devín, na brehu Dunaja a Moravy – a na svahy vrchu Devínska Kobyla vysokého 515 metrov nad morom.

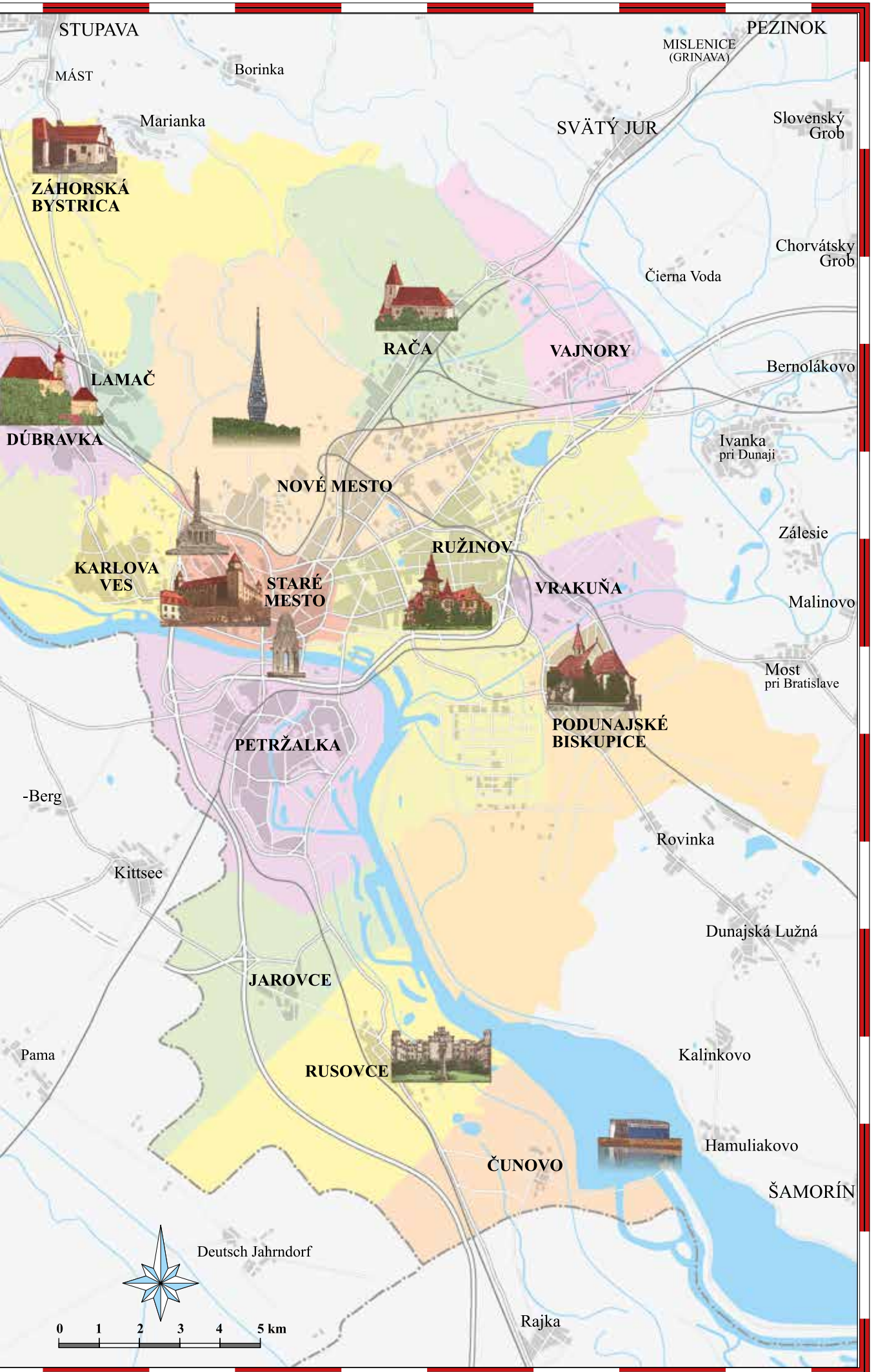

Wolfsthal-

delstal

Prellenkirchen

Zurndorf

Devín

Táto obec, od 15. storočia mestečko, sa do dnešnej podoby vyvinula ako podhradie známeho hradu. Rozkladá sa pravdže v priestore prastareho osídlenia, kde z historických kultúr nechýbala keltská, rímska a najmä slovanská. Opevnené hradisko „Dowina“ vtedy patrilo k najznámejším oporným bodom Nitrianskeho kniežatstva a Veľkej Moravy. V začiatkoch Uhorského štátu mal funkciu strážneho hradu na hranici, potom ako sídlo veľkého šľachtického panstva. Pokojná poloha ovplyvnila aj charakter mestečka rybárov, vinohradníkov a ovocinárov. Jeho zástavba dodnes svedčí o príslušnosti k stredovekej a renesančnej stavebnej kultúre mestečiek pod Malými Karpatmi a priľahlých zemí Rakúska. Zachoval sa tu aj väčší objekt kaštieľa a niekoľkých kúrií. Centru dominuje rímskokatolícky kostol Povýšenia sv. Kríža. Najnovší výskum (hist. umenia Silvia Paulusová a arch. Ivan Gojdič) nepreukázal žiadne stopy stavby z obdobia pred 1233, keď hrad i mestečko úplne zničilo pustošenie Fridricha Babenberského. Steny

Kostol Povýšenia sv. Kríža v Devíne. Gotické okná južnej kaplnky patria postupným fázam jej výstavby okolo 1330.

Svätyňa kostola v Devíne s jedinečnou klasicistickou vnútornou architektúrou a oltárom z obdobia okolo roku 1780.

Gotický kamenný reliéf Kristus na Olivovej hore (po 1415 Viedeň) v kostole v Devíne.

stredného priestoru vypovedajú o novostavbe veľkého kostola, jedno-loďového s pravouhlo zakončenou svätyňou. Zvyšky južného portálu ho datujú pred rok 1240. Po devastácii vojskami Přemysla Otakara II. predĺžili svätyňu. Z jej klenby sa zachoval svorník s reliéfom divého muža, čo ju datuje okolo 1300. Potom postupne dostavovali (asi 1330) pozdĺž južnej strany loď kaplnku s krypta-

mi a na severnej strane, o storočie neskôr, si dal postaviť pohrebnú kaplnku palatín Mikuláš II. Garay (z Gary), majiteľ hradu a panstva od roku 1414. V tejto sa zachovali okná s kružbami a rebrové klenby s erbmi rodu. Klenba strednej lode a reprezentačné vstupy na západnej strane kostola sú neskororenesančné z roku 1677. Výnimočným príkladom klasicistického umenia je architektúra klenby svätyne a jej oltár z obdobia okolo roku 1780. Oltár je dielom povestného sochára F. X. Messerschmidta. Poloha Devína má jedinečné historické a krajinné genius loci. Ústie rieky Moravy do majestátneho Dunaja, lužné pralesy a zákutia pri ich brehoch a oproti nim masív rozľahlého a vysokého vrchu Devínska Kobyla, vytvárajú z tejto lokality jeden z najosobitejších priestorov Európy.

Goticko-renesančná kaplnka pri kostole v Dúbravke.

Karlova Ves

Dnes sú to rozsiahle panelové sídliská. Pôvodná nevelká vinohradnícka dedina ležala pri potoku Malá Vydrice, ktorý tu ústil do ramien Dunaja. Baroková kaplnka sv. archanjela Michala sa stala svätyňou väčšieho kostola, postaveného v roku 1940. V novej časti Karlovej Vsi je moderný kostol a kláštor minoritov.

Dúbravka

Staršiu dedinu pod severným úpäťom masívu Devínskej Kobily, s pomenovaniami odvodenými

Základy rímskeho typu domu „villa rustica“ pod úpäťm Devínskej Kobily pri Dúbravke (foto J. Lacika).

od studne, dosídlilo okolo roku 1570 chorvátske obyvateľstvo a tak jej názov sa zmenil na Dúbravka. V jej chotári sú dnes novodobé mestské sídliská, ale pôvodný intravilán obce ostal vidieckou oázou. Na vyvýšenej nadvýšine dominuje kostol sv. Kozmu a Damiána. Pôsobí ako starobylá obrovská rotunda, ale postavili ho v roku 1723. V oválnom interiéri

Minoritský kostol sv. Františka v Karlovej Vsi. Projektoval ho významný architekt Justus Dahinden z Zürichu.

ri nesú barokovú klenbu mohutné prístenné piliere, ktoré zodpovedajú vonkajším oporným pilierom. Hlavný oltár je neskorobarokový. Pozoruhodnou stavbou v areáli tohto kostola je malá kaplnka, ktorá svojou polohou v múre nad prudkým svahom pôsobí ako bašta. Jej priestor s polygonálnym zakončením je zaklenutý klenbou s neskorogotickými hrebienkami a aj vstupný portál má gotický tvar. Zaujímavou barokovou stavbou je svätyňa nedostavaného kostola vo svahu nad západným okrajom obce, pri budove fary. Pozoruhodný je jej veľký vnútorný kamenný ranobarokový portál, ktorý bol asi plánovaný ako hlavný vstup do lode. V západnej časti chotára Dúbravky, v susednom údolí, stála v čase Rímskej ríše stavba známeho typu villa rustica, ktorú si dal postaviť asi miestny germánsky veľmož. Objavili ju v roku 1982 a vyznačená je v pôdoryse.

Barokový kostol sv. Kozmu a Damiána v Dúbravke.

Renesančný kostol Svätého ducha v Devínskej Novej Vsi.

Devínska Nová Ves

Leží vo zvláštnom krajinnom prostredí, kde rieka Morava, po dlhom toku nížinou rakúsko-slovenského Pomoravia, pár kilometrov pred ústím do Dunaja, stretá na ľavom brehu prudko sa dvíhajúci

Pieskovcové zrúzy Sandbergu.

masív Devínskej Kobyly a v mladších tret'ohorách to bol breh mora. Lom na piesok, ktorý bol nad Devínskou Novou Vsou, odkryl skamenené lastúry, mušle, žraločie zuby a kosti veľrýb i neskorších suchozemských živočíchov. Lokalita Sandberg je Národnou prírodnou rezerváciou. Archeológovia na nej odkryli aj dve slovanské hradiská, ktoré boli súčasťou obrannej línie Veľkej Moravy. Po roku 1530 dosídlili dedinu kolonisti z Chorvátska, ktorí do dedín týchto regiónov ušli pred Turkami. Dodnes je tu kultúrne aktívna chorvátska komunita, je tu aj múzeum. Väčšinu mestskej časti tvoria však nové sídliská. Starobylo vyzerajúci kostol Svätého Ducha na návrší, je typickým príkladom sakrálnnej renesančnej architektúry, ktorá na území Slovenska neprekra-

Časť Záhorskej Bystrice so zachovanou kováčňou a radom pôvodných domov.

čovala staršie priestorové tradície. Barokovo-klasicistická budova tridsiatkovej stanice, kde sa registrovalo mýto, je pamiatkou na hranicu uhorskej a rakúskej časti monarchie s rozdielnymi ekonomickými zákonmi.

Záhorská Bystrica

Dlhé návstiev tejto, kedysi významnej roľníckej a zeleninárskej obce, je kolmé na dnešnú diaľkovú cestu a ešte stále dýcha istým vidieckym pokojom. Aj preto, že sa tu zachovali zvyšky starobylej záhorskej architektúry. Vonkajšie oporné piliere na predných izbách týchto domov prezrádzajú, že mnohé z nich mali klenbu. Okraj tohto priestoru, pri ceste do pútnickej Mariánky, uzatvára monumentálny neskorobarokový kostol sv. Petra a Pavla, pri ktorom je baroková budova fary.

Kopiec nad Lamačom s renesančným kostolom sv. Rozálie.

Lamač

Na mieste zaniknutej stredovekej osady bratislavského richtára Jakuba, založilo Lamač po roku 1506 chorvátske obyvateľstvo, ktoré sa sem presídlilo utekajúc pred Turkmi. V dnešnej rušnej časti Bratislavy tvorí vidiecka zástavba kompaktnú oázu s moderným kostolom sv. Margity, postaveným v roku 1947 podľa projektu architekta M. M. Harmínca. Na dominantnom návrší stojí renesančný kostol sv. Rozálie, neskôr upravovaný. Jeho vstupný portál nesie datovanie 1647, klenby sú barokové. Barokový je aj veľkolepý hlavný oltár baldachýnového typu z obdobia okolo roku 1720.

Rača

Správa o pestovaní viniča v tejto obci je už z roku 1237. Po dosídlení nemeckými vinohradníkmi a remeselníkmi bola malým, ale známym vinohradníckym mestečkom. V jeho historickej centrálnej časti stojí ešte niekoľko domov, s bránou priechodu, fasádou alebo štítom, orientovanými do námestia ulicového typu, ktoré majú typické dvorové dostavby ďalších domov a hospodárskych objektov. Medzi nimi sú aj dve kúrie a dva kaštiele.

Unikátnou stredovekou stavbou v Rači je rímskokatolícky kostol apoštolov sv. Filipa a Jakuba mladšieho. Postavili ho po roku 1300 ako jednolodňový. Jeho polygonálne zakončená svätyňa obsahuje aj kvadratickú chórovú časť. Nad ňou je pôvodná veža. Teda kostol je typu „Chorturmkirche“, ktorý je obvyklý

Evanjelický kostol v Rači.

v rakúskom Podunajsku. Ďalším, na území Slovenska menej obvyklým prvkom, boli stavané priestorové baldachýny nad bočnými oltármi po stranách víťazného oblúka v lodi. Na ľavej strane sa našiel aj fragment nástennej maľby gotického retábula s obrazom Ukrižovania. Vo svätyni je klenba s rebrami ťažkého ranogotického profilu. Nedávny nález nástenných maľieb odkryl postavy apoštolov vyhotovené okolo roku 1550. Historička umenia Mária Smoláková, ktorá sa venovala aj nálezom v lodi, identifikovala v nich grafické predlohy Lucasa Cranacha staršieho.

Zaujímavou architektúrou je evanjelický kostol z roku 1835 s predstúpenou vežou na pilieroch. V jeho interiéri je starší rokokový oltár.

Stredoveký kostol sv. apoštolov Filipa a Jakuba v Rači. Veža nad svätyňou ho u nás zaraďuje medzi unikátne typy „Chorturmkirche“.

Svätyňa kostola sv. Filipa a Jakuba s neskorogotickými nástennými maľbami apoštolov.

Devín: Devínsky hrad

Dominantné skalné bralo a k nemu priliehajúce návršie, chránené sútokom Dunaja a Moravy, poskytovalo už od praveku vhodný priestor na osídlenie. Dlhoročný systematický archeologický výskum odkryl sídliská z doby bronzovej a laténskej, neskôr sa ich následníkom stala rímska vojenská stanica a ranostredoveké slovanské hradisko. V roku 864 sa vo Fuldských análoch s obdivom spomína pod názvom „Dowina“. Nebola to len pohraničná pevnosť, ale aj jedno z politicko-správnych centier Veľkej Moravy. Archeológovia tu okrem mohutných valov, viacerých obytných a obranných stavieb, objavili aj štvorpriestorovú stavbu s trojapsidovým záverom, ktorú je možné interpretovať ako palác s kaplnkou.

Pokračovateľom hradiska vo funkcii pohraničného opevnenia bol stredoveký strážny hrad, ktorý vo svojich počiatkoch zrejme nevyužíval nič z existujúcej fortifikácie jeho staršieho predchodcu a tvorili ho objekty na vrchole skaly. Podľa aktuálnych poznatkov ho tvorila obytná veža štvorhranného pôdorysu, ktorú čoskoro prestavali na vežu polygonálneho tvaru s priemerom cca 17 m. Jej zničenie zrejme súvisí s nájazdom Fridricha Bojovného v r. 1233. Po tomto poškodení sa datuje vznik ďalšej, o niečo väčšej polygonálnej veže, ktorej súčasťou bola aj cisterna a malé predhradie na severovýchodnej terase hradnej skaly. Významná etapa v dejinách hradu nastala po roku 1414, keď ho odkúpil palatín Mikuláš z Gorjan. Garajovci vybudovali na ploche pôvodného jadra mohutný blokový palác vybavený náročnými architektonickými prvkami (gotické klenby, portály, okná), s bočným nádvorím na severnej strane. Ešte Mikuláš dal vykopať na nádvorí horného predhradia studňu. Rozsah vonkajšieho opevnenia zväčšili na celú plochu pôvodného hradiska. Dôvodom tejto aktivity mohla byť potreba opevňovať hrady exponovanej západnej hranice proti hroziacim vpádom husitov. Murovanou bola zo začiatku len fortifikácia na západnej strane predhradia, kde vznikla hradba so vstupnou bránou, zovretou medzi dve polkruhové bašty. Ďalšie zdokonalenie opevnenia realizoval rod grófov z Jura a Pezinka, ktorí do exponovaného východného čela opevnenia včlenili masívnu baštu, dnes tradične pomenovanú ako Garajovský palác.

Vývoj hradu zavŕšili renesančné prestavby realizované v priebehu 16. storočia Báthoryovcami. V hornom hrade došlo k zjednoteniu celého pôvodného jadra do podoby vežového blokového paláca vybaveného arkiermi a ukončeného plochou strechou s atikou. Obytné priestory hradu rozšíril aj ďalší palác v hornom predhradí, priložený k čelnej hradbe. Pribudol ďalší veniec opevnenia, prebiehajúci na južnej strane, popri úpätí hradnej skaly, až k Dunaju. Jeho súčasťou bola ďalšia brána a povestné štíhle obranné vežičky umiestené na skalných výbežkoch. V r. 1635 hrad získal významný rod Pálffyovcov, pre ktorých však slúžil len ako sídlo správy panstva.

Existenciu schátraného hradu ukončilo zbytočné vojenské gesto. V roku 1809 jeho budovy, najmä vzácny horný hrad, napoleonské vojsko vyhodilo do vzduchu.

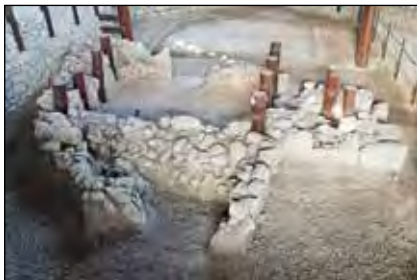

Renesančná brána vonkajšieho opevnenia.

Suterén renesančnej hospodárskej budovy.

Neskorogotická severná brána.

Expozícia s vykopávkami rímskych stavieb. *O jednej z nich odborníci uvažujú, že mohla byť už kresťanskou svätyňou.*

Gotická náročná bašta.

Gotická brána vonkajšieho opevnenia, tzv. Moravská.

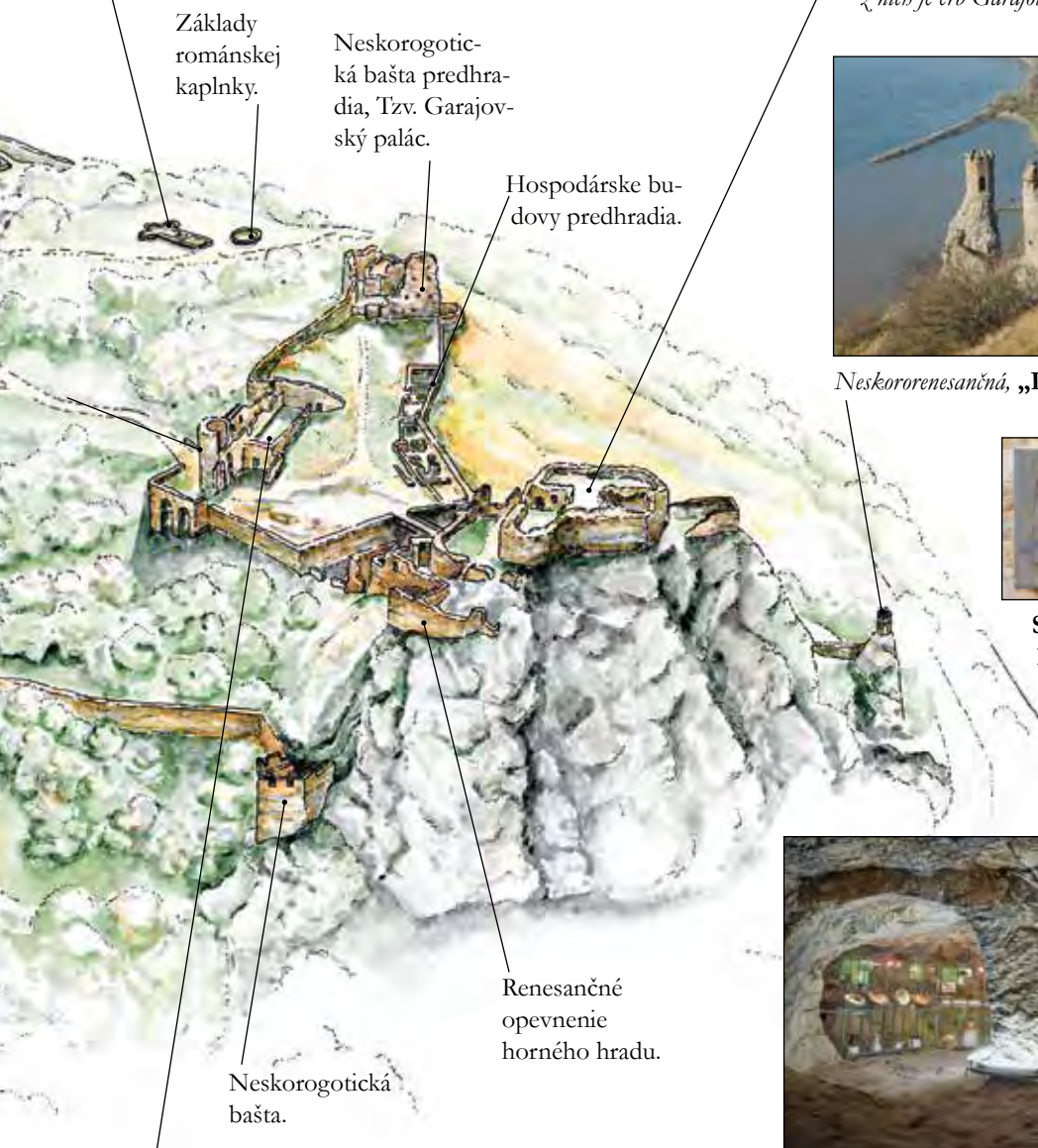
Nádvorie horného predhradia s garajovskou studňou, hospodárskymi objektami, Báthoryovským a Garajovským palácom (foto M. Šimkovic).

Základy veľkomoravského paláca s kaplnkou.

Gotický vežový palác. Na jeho zvyškoch je vybliadková terasa. Nádheru gotického paláca zastupujú nálezy svorníkov gotickej klenby. Na jednom z nich je erb Garajovcov.

Základy románskej kaplnky.

Neskorogotická bašta predhradia, tzv. Garajovský palác.

Hospodárske budovy predhradia.

Neskororenesančná, „Panenská vežička“.

Slávna slovenská minulosť Devína zohrala významnú rolu v národnom prebudení Slovákov. Pamätná tabuľa pripomína výlety štúrovcov na toto miesto v roku 1836.

Renesančné opevnenie horného hradu.

Neskorogotická bašta.

Neskorogotická bašta a renesančný, tzv. Báboryonský palác

Expozícia v podzemí vežového paláca, vysekaného do skaly.

Expozícia v podzemí Báboryonského paláca.